

ks. Przemysław Nowakowski CM

Liturgia jako miejsce wtajemniczenia i doświadczenia nowości wiary - środkiem czy celem ewangelizacji?

Liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie źródłem, z którego wypływa cała jego moc. Albowiem wszystkie prace apostołskie to mają na celu, aby wszyscy stawszy się dziećmi Bożymi, przez wiarę i chrzest, schodzili się razem i wielbili Boga pośród Kościoła (KL 10)¹.

W tym zdaniu Konstytucji o liturgii znajduje się już właściwie odpowiedź na pytanie postawione w tytule tego opracowania. Spróbujmy jednak podjąć bardziej szczegółową refleksję nad rolą liturgii w tej aktualnej formie współczesnego duszpasterstwa, jaką staje się tzw. nowa ewangelizacja. Aby tę rolę dobrze zrozumieć, należy na początku zastanowić się nad naturą samej liturgii, nad tym, co pozwoliło św. Piusowi X nazwać ją „szczytem i źródłem prawdziwego ducha chrześcijańskiego”, a później ojcom Soboru Watykańskiego II „szczytem i źródłem” wszystkich innych działań Kościoła.

Prawdziwą naturę liturgii stara się przybliżyć nam soborowa Konstytucja o liturgii, podejmując próbę jej zdefiniowania. Liturgia w tejsze Konstytucji ukazana jest przede wszystkim na tle całej historii zbawienia, więcej – jako jej istotna część (KL 5–7). W liturgii Kościoła przedłuża się dziś historia zbawienia, bo w niej odnawia się dla nas zbawcze dzieło Boga, dokonane przez Jezusa Chrystusa w misterium paschalnym jego śmierci i zmartwychwstania. W liturgii nie przestaje działać zawsze obecny w niej Chrystus (KL 7) – kontynuuje w niej swoje zbawcze działanie. Bardzo ważnym osiągnięciem Soboru było właśnie postawienie na pierwszym miejscu w definicji liturgii działania Boga, a nie człowieka, który poprzez obrzęd tworzy jedynie przestrzeń dla tego

¹ Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, nr 10 (dalej: KL).

Bożego działania i odpowiada na nie². Liturgię widzi więc Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* jako uświęcenie człowieka przez Boga (dar łaski zbawienia) i kult – uwielbienie Boga przez człowieka jako odpowiedź na ten niezasłużony dar Boży (por. KL 7). Hiszpański podręcznik liturgiki pod redakcją D. Borobio zwięźle streszcza to nauczanie Soboru o liturgii, nazywając je słusznie „fundamentalną katechezą o liturgii Kościoła” (por. KL 5–8). Przypomina najpierw, że to Chrystus w swoim misterium paschalnym stanowi pełnię całej historii zbawienia. Nauczanie i działanie Chrystusa Zbawiciela kontynuowane jest w historii ludzkości przez „Ofiarę i sakramenty, stanowiące ośrodek całego życia liturgicznego” (KL 6). Konstytucja podkreśla, że „dla urzeczywistnienia tak wielkiego dzieła Chrystus jest zawsze obecny w swoim Kościele, szczególnie w czynnościach liturgicznych” (KL 7). Zbawienie Chrystusa dociera w ten sposób do człowieka poprzez symboliczne znaki kultu Kościoła i w nich nawiązuje się dialog człowieka z Bogiem – zbawcze przymierze: jest nim uświęcenie człowieka i uwielbienie Boga. Dlatego liturgia ziemską jest zapowiedzią wiecznego zbawienia człowieka i uwielbienia Boga przez człowieka, zadatkami liturgii niebieskiej (KL 8)³. Z tej zaprezentowanej fundamentalnej katechezy o liturgii wynika jednoznacznie miejsce, jakie zajmuje ona w życiu Kościoła: liturgia zajmuje w Kościele pierwsze miejsce i „żadna inna czynność Kościoła nie dorównuje jej skuteczności” (KL 7).

Konstytucja dodaje jednakże, że liturgia nie wystarcza sama dla siebie. Wymaga ewangelizacji, katechezy, stałego nawrócenia, apostołatu, świadectwa wiernych wobec świata (por. KL 9). Ponadto każdy członek Kościoła potrzebuje modlitwy indywidualnej, ascezy i umartwienia (por. KL 12). Podobnie Sobór zaleca wiernym udział w nabożeństwach i innych lokalnych formach pobożności, które należy uzgodnić z oficjalną liturgią Kościoła (por. KL 13). Autorzy hiszpańskiego opracowania konkludują odważnie, że chociaż liturgia nie jest wszystkim w Kościele, to jest „centrum wszystkiego, zasadą i celem wszystkiego w Kościele”⁴.

² A. Adam, *Corso di liturgia*, Brescia 1995, s. 12–13.

³ X. Basurko, J. A. Goenaga, *La vita liturgico-sacramentale della Chiesa nella sua evoluzione storica*, [w:] *La celebrazione nella Chiesa*, t. 1, *Liturgia e sacramentaria fondamentale*, red. D. Borobio, Torino 1992, s. 181.

⁴ Tamże, s. 182.

Związek liturgii i nowej ewangelizacji

Wobec tak pierwszorzędnego miejsca, jakie ze swej natury zajmuje w Kościele liturgia, należy zastanowić się, jakie są, mogą i powinny być wzajemne relacje liturgii i nowej ewangelizacji, aby ta spełniła swoje zadanie odnowy współczesnego chrześcijaństwa i Kościoła. W instrukcji *Inter oecumenici* z 26.09.1964 roku o wprowadzaniu w życie Konstytucji o liturgii czytamy: „szczególnie konieczna jest ścisła więź między liturgią, katechezą, nauczaniem religii i przepowiadaniem”⁵.

Liturgia ze swej natury jest centrum, szczytem i źródłem każdego działania duszpasterskiego, a więc także nowej ewangelizacji. Przybliżenie natury liturgii Kościoła na podstawie treści Konstytucji o liturgii, dokonane powyżej, wstępnie uzasadnia tę jej pierwszorzędną rolę w duszpasterstwie. Dalszych dowodów i argumentów dostarcza nam ojciec Cipriano Vaggagini w swoim epokowym dziele *Il senso teologico della liturgia*. Jego refleksje mogą nam pomóc lepiej zrozumieć ten ścisły związek liturgii i duszpasterstwa.

Vaggagini wyjaśnia, że cel każdego duszpasterstwa zostaje osiągnięty najpełniej w liturgii, przede wszystkim w celebracji misterium Eucharystii. Wszystkie liczne działania Kościoła należy postrzegać jako środki przygotowawcze do pełnej celebracji akcji liturgicznych, głównie Eucharystii, lub jako jej przedłużenie i życiowe konsekwencje. Jest tak dlatego, ponieważ najważniejszym celem duszpasterstwa i ewangelizacji jest przyprowadzić – zbliżyć ludzi do Chrystusa i Chrystusa do ludzi, aby mogło się dokonać ich uświęcenie (zbawienie) i uwielbienie Boga w Chrystusie (por. KL 10) przez udział w misterium paschalnym⁶.

Sposób zbawienia człowieka przez jego włączenie w misterium paschalne Chrystusa został określony przez samego Boga – taka jest zbawcza wola Boża, którą poznajemy z objawienia. Według tej woli nasze wejście w misterium paschalne nie może dokonać się bez wiary i bez sakramentów wiary. Wśród sakramentów pierwsze miejsce zajmuje Eucharystia, która *par excellence* uobecnia misterium paschalne – mękę, śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa. Z Eucharystii, jak pisze Leon XIII, „Kościół czerpie i posiada całą swoją moc i swoją

⁵ Instrukcja *Inter oecumenici*, AAS, 56 (1964), 878–879.

⁶ C. Vaggagini, *Il senso teologico della liturgia*, Roma 1965, s. 761.

chwałę, wszystkie charyzmaty, którymi jest obdarowany, wszystkie dobra”⁷. Św. Tomasz określi znaczenie Eucharystii krótkimi słowami: „w tym sakramencie zamyka się cała tajemnica naszego zbawienia”⁸.

Liturgia wyraża także całe ponadnaturalne życie duchowe Kościoła. To znaczenie liturgii dla całości życia Kościoła podsumowuje Konstytucja o liturgii na zakończenie numeru 10:

Z liturgii przeto, a głównie z Eucharystii, jako ze źródła spływa na nas łaska i z największą skutecznością przez nią dokonuje się uświęcenie człowieka w Chrystusie i uwielbienie Boga, które jest celem wszystkich innych dzieł Kościoła (KL 10).

To dlatego właśnie liturgia jest centrum, szczytem i źródłem działania duszpasterskiego, w tym także ewangelizacji, której cel zostaje osiągnięty właściwie nie poprzez liturgię, ale w samej liturgii⁹. Cipriano Vaggagini zauważa w związku z powyższym, że nie można traktować liturgii jako środka podporządkowanego działaniom pozaliturgicznym, ale przeciwnie – to działania pozaliturgiczne mają być środkami podporządkowanymi liturgii, prowadzącymi do liturgii, tj. do spotkania między człowiekiem i Bogiem w Chrystusie, które ma miejsce w czasie liturgii¹⁰.

Praktyczną konsekwencją tych zasad jest model duszpasterstwa skoncentrowanego na liturgii, nastawionego na liturgię. W programie takiego modelu różne działania duszpasterskie, będące częścią szeroko pojętej ewangelizacji, takie jak: katecheza, nauka religii, przepowiadanie, akcja katolicka, ruch biblijny, ruch oazowy (i inne) – są wykonywane w ścisłym związku z liturgią. Chodzi dokładniej o związanie tych wszystkich działań z ideą pełnego udziału wiernych w liturgii, głównie w Eucharystii „jako celowi, któremu wszystko jest podporządkowane i źródłu, którego duch naznacza wszystko”¹¹.

⁷ Leon XIII, Encyklika *Mira Caritas*, AAS 34 (1901–1902), 642.

⁸ Św. Tomasz z Akwinu, *Summa* III 79 a 1 ad 1.

⁹ C. Vaggagini, *Il senso teologico della liturgia*, dz. cyt., s. 763.

¹⁰ Tę zasadę podkreślał i nią się kierował ruch liturgiczny, podejmując liturgiczne duszpasterstwo wiernych. Zob. L. Bouyer, *Quelques mises au point sur le sens et rôle de la liturgie*, [w:] *Études de pastorale liturgique*, Lex Orandi 1, Paris 1944, s. 384.

¹¹ C. Vaggagini, *Il senso teologico della liturgia*, dz. cyt., s. 764.

Liturgia miejscem wtajemniczenia

Należy dodać, że już sama liturgia prowadzi wiernych stopniowo do coraz większego i pełniejszego udziału w misterium Chrystusa, będąc miejscem wtajemniczenia – inicjacji chrześcijańskiej. Inicjacja ta zakłada najpierw odpowiednie przygotowanie (katechumenat), a następnie wprowadzenie kandydatów do wspólnoty Kościoła przez przyjęcie sakramentów inicjacji – chrztu, bierzmowania i wreszcie Eucharystii (w takiej kolejności w wypadku dorosłych i według praktyki Kościoła pierwszych wieków). W kontekście inicjacji chrześcijańskiej można więc mówić o roli liturgii w procesie pierwszej ewangelizacji, rozumianej jako przekaz wiary katechumenom. Sam współczesny katechumenat dorosłych zawiera szereg obrzędów liturgicznych, w których mają uczestniczyć kandydaci do chrztu¹². Najistotniejszym z nich wydaje się liturgia słowa, spełniająca *par excellence* funkcję ewangelizacyjną¹³.

Liturgiczna inicjacja chrześcijańska to jednak nie tylko pierwsza ewangelizacja, ale cały proces, który może być postrzegany jako „obrzędowy model stopniowego upodobniania się do Chrystusa”¹⁴. Wtajemniczenie chrześcijańskie przedstawia się więc jako droga duchowa, która podąża od katechumenatu aż do kulminacji w paschalnych sakramentach chrztu, bierzmowania i Eucharystii i biegnie dalej jako codzienne doświadczenie życia chrześcijańskiego. Sakramenty inicjacji powinny być uważane nie tylko za punkt dojścia drogi wiary katechumenów, ale równocześnie za punkt wyjścia do długiej wędrówki, podczas której wiara chrześcijańska dojrzeje i sprawdzi się w życiu. Ma to być początek dalszego wzrostu wiary, coraz doskonalszego naśladowania Chrystusa¹⁵. Ten etap byłby niemożliwy do przebycia bez dalszego, pełniejszego udziału wiernych w liturgii – w liturgicznej celebracji paschalnego misterium Chrystusa. Na tym etapie następuje przejście od katechumenalnego wtajemniczenia do mistagogii, która

¹² Zob. Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich (OCWD), Katowice 1988.

¹³ Zob. szerzej na ten temat: S. Fedorowicz, *Ewangelizacja przez mszalną liturgię słowa, czyli Msza katechumenów*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1 (2001), s. 25–37.

¹⁴ J. C. Cervera, *L'iniziazione cristiana, itinerario progressivo di fede e di conformazione a Cristo*, „Rivista Liturgica” 91 (2004), s. 73–82.

¹⁵ M. Paternoster, *Liturgia e spiritualità cristiana*, Bologna 2005, s. 53–54.

od czasów Ojców Kościoła jest pogłębieniem znajomości misterium zawartego w liturgii, opartym także na jego bezpośrednim doświadczeniu¹⁶. W ten sposób liturgia jest stałym źródłem i zawsze autentycznym szczytem życia duchowego chrześcijan¹⁷.

Liturgia miejscem wyznania, doświadczenia i przekazu wiary

Liturgia jest szczególnym miejscem, w którym poczyna się, rozwija i wzrasta nasza wiara. Jest tak z tego powodu, że właśnie podczas liturgii prawdy naszej wiary stają się rzeczywistością łaski, prawdy wiary stają się życiem najpierw podczas liturgii. W liturgii bowiem, jak już podkreślono, sam Bóg kontynuuje swoje dzieło zbawcze. Liturgia jest miejscem bezpośredniego doświadczenia przez nas Bożego działania. Przez liturgię poznajemy wiarę, w liturgii sprawdzamy naszą wiarę, podczas liturgii doświadczamy mocy chrześcijańskiej wiary. W liturgii również nasze oczy otwierają się na rzeczywistości niewidzialne i doświadczamy w niej zadatku przyszłej chwały nieba, gdzie nastąpi kres wiary, a zacznie się czas szczęśliwej wizji. Czy, tak powiązana z wiarą, liturgia jest środkiem czy celem ewangelizacji?

By odpowiedzieć na to, powtarzające się w nowym kontekście, pytanie, zechciejmy przyjrzeć się uważniej wzajemnej relacji wiary i liturgii, rozumianej jako udział w misterium zbawczym przez znaki sakramentalne¹⁸. Liturgia jest naturalnym miejscem i środowiskiem, gdzie wiara Kościoła jest wyznawana i celebrowana. Przypomina nam o tym i do tego wzywa papież Benedykt XVI w swoim liście apostołskim, ogłaszającym bieżący rok Rokiem Wiary: „Pragniemy, aby rok wiary rozbudził w każdym wierzącym aspirację do wyznawania wiary. Będzie to też dobra okazja, by bardziej celebrować wiarę w liturgii, zwłaszcza w Eucharystii, która jest «źródłem i szczytem»”¹⁹.

Liturgia w swej całości jest ustawicznym celebrowaniem wiary z tej racji, iż w swoich obrzędach i formułach wyraża wiarę Kościoła, jak

¹⁶ Tamże, s. 59–62.

¹⁷ Tamże, s. 68–70.

¹⁸ J. López Martín, *In spirito e merita. Introduzione alla liturgia*, Milano 1989, s. 385–390.

¹⁹ Benedykt XVI, List apostołski w formie «motu proprio» *Porta fidei* ogłaszający Rok Wiary, nr 9 i 10.

i z tej, że swoim uczestnikom daje wiele okazji do manifestowania i wyznawania tejże wiary: „Kościół wierzy tak, jak się modli. Każda celebrowanie eucharystyczne jest wyznaniem wiary. Reguła modlitwy jest regułą wiary („lex orandi – lex credendi”)²⁰.

W historii Kościoła bardzo często zdarzało się, że liturgia wyprzedzała dogmatyczne sformułowania prawd wiary. Liturgia nazywana była przez Ojców „pierwszą i istotną teologią” i spełniała funkcje teologii. Liturgia jest więc nie tylko pierwszym źródłem ducha chrześcijańskiego, ale ważnym źródłem teologii, a także narzędziem formowania i przekazu wiary. Jednakże, jak podkreśla J. Martin, jej głównym celem nie jest nauczanie ani nawet wtajemniczenie, ale włączenie człowieka w misterium zbawienia i oddanie chwały Bogu²¹. Żywotność i dynamizm liturgii sprawia, że mimo to przejmując ona także funkcję nauczania i pedagogii wiary, która w odniesieniu do liturgii staje się mistagogią²².

Liturgia jest nie tylko źródłem i normą modlitwy, ale także źródłem i normą wiary. J. López Martín słusznie zauważa, że

w liturgii wiara wyrażona zostaje w najbogatszy, najbardziej oryginalny i przenikliwy sposób, gdyż akt wiary to nie tylko funkcja intelektu, ale ogarnia on cały byt, całą osobę. Ten całościowy aspekt wiary znajduje się w liturgii najlepszy środek swej realizacji, ponieważ liturgia nie tylko wyraża zbawcze misterium, przedmiot naszej wiary, ale prowadzi nas do żywego i sakramentalnego z nim kontaktu²³.

Z tak ujętej roli liturgii w odniesieniu do wiary zdawali sobie dobrze sprawę Ojcowie Kościoła pierwszych wieków. Ich katechezy mistagogiczne rozpoczynały się dopiero wtedy, gdy wszystkie sakramenty inicjacji zostały przyjęte przez katechumenów. Trzeba było być ochrzczono-

²⁰ Biskupi francuscy, *Il est grand le mystère de la foi. Prière et foi de l'Eglise Catholique*, Paris 1978, „La Documentation Catholique” 22 (1978), s. 1063–1073.

²¹ J. López Martín, *In spirito e merita ...*, dz. cyt., s. 387.

²² Mistagogia to taki wykład i wyjaśnienie obrzędów liturgicznych, który ma ułatwić doświadczenie zrozumienie sakramentów inicjacji przez neofitów. Mowa o *misteryjnym* rozumieniu obrzędów. Pojęcie *mistagogia* oznacza więc ostatecznie wprowadzenie, *wtajemniczenie w misteria*. Zob. więcej E. Mazza, *La portata teologia del termine mistero*, „Rivista Liturgica” 74 (1987), s. 321–338.

²³ J. López Martín, *In spirito e merita ...*, dz. cyt., s. 397.

nym, aby otrzymać prawdziwy dostęp do misterium chrztu i innych sakramentów, nie tylko z powodu ochrony tajemnic chrześcijańskich przed poganami, ale z powodu przekonania, że sakramenty to przede wszystkim wydarzenia, a nie pojęcia. Najpierw należy je przeżyć, a później dopiero wyjaśniać, jak mówi św. Cyryl Jerozolimski:

Od dłuższego czasu, umiłowane dzieci Kościoła, pragnę zająć się z wami tymi tajemnicami Ducha i nieba. Ale ponieważ wiem dobrze, że wierzy się łatwiej w to, co się widzi, i w to, co się słyszy, dlatego czekałem cierpliwie na ten moment. Teraz, na końcu waszego doświadczenia paschalnego, znajduję was gotowymi na słuchanie moich słów, gotowymi na to, bym prowadził was za rękę w kierunku świetlistych i pachnących łąk naszego błogosławionego dziedzictwa²⁴.

W tym kontekście przeżywania i doświadczania wiary w liturgii, która następnie jest pogłębiana i wyjaśniana, liturgia może być nazwana środkiem w dziele ewangelizacji. W tym wypadku ewangelizacja rozpoczyna się już w czasie liturgii. Niestety w Kościele zachodnim nastąpiło rozejście się dróg liturgii i teologii, która rozwinęła się bardziej jako intelektualna spekulacja, tracąc związek z wiarą spełnioną i aktualizowaną w liturgii. W konsekwencji osłabił się związek liturgii z katechizacją i liturgia przestała pełnić swoją, kiedyś znaczącą rolę w procesie ewangelizacji.

Te wzajemne związki (liturgii, wiary, teologii, katechezy) i pierwszorzędne znaczenie liturgii w rozszerzaniu chrześcijaństwa zachowały lepiej Kościoły wschodnie. Dla Kościoła prawosławnego sprawowanie samej liturgii jest do dziś podstawową metodą w umacnianiu i pogłębianiu wiary oraz w pozyskiwaniu nowych wyznawców Chrystusa²⁵. Przykładem może być wypowiedź patriarchy moskiewskiego Aleksego II, pytanego przez dziennikarzy o słaby poziom katechizacji i formacji wiernych w Cerkwi rosyjskiej. Według patriarchy ludzie, którzy byli przez lata poddani antyreligijnej propagandzie, muszą najpierw na nowo nauczyć się – przyzwyczaić „chodzić do cerkwi”, bo do

²⁴ Św. Cyryl Jerozolimski, *Katechezy mistagogiczne* – Catech. 19, 1, PG, 1065 A.

²⁵ Zob. więcej: P. Nowakowski, *Liturgia narzędziem ewangelizacji w doświadczeniu Kościołów wschodnich*, [w:] *Funkcja słowa w ewangelizacji*, red. M. Kamińska, E. Umińska-Tytoń, Łódź 1998, s. 101–109.

tego odwykli. Gdy zaczną uczestniczyć w nabożeństwach, zbliżą się do sakramentów, wtedy przyjdzie czas na nauczanie i wyjaśnianie ...²⁶. Taka była metoda ewangelizacji, stosowana przez ten Kościół na Syberii, w której szczególną rolę odgrywali mnisi. Klasztory stawały się miejscem przyciągania nowych wyznawców, dając świadectwo życia ewangelicznego i będąc miejscem sprawowania pięknej liturgii²⁷.

Widzimy więc, jak ważną częścią procesu współczesnej ewangelizacji może i powinno stać się doświadczenie wiary w liturgii – wiary, która ogarnia całego człowieka. Udział w celebracji liturgii to nie tylko lepsze poznanie wiary, ale także jej wyznawanie i więcej jeszcze – jej przeżycie i ukochanie, utwierdzenie się w wierze, danie świadectwa swej wiary i, jeśli to konieczne, jej obrona²⁸.

Jak wynika z powyższych rozważań, liturgia pełni ważną rolę w przekazie wiary. Jest to najpierw przekaz wiary katechumenom, którzy przyjmują sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego (pierwsza ewangelizacja). W naszych warunkach, w wyniku chrztu małych dzieci, ta inicjacja, mimo iż rozciągnęła się w czasie (pierwsza komunია, bierzmowanie), nie spełnia do końca swego zadania.

Liturgia kontynuuje jednak swoją rolę w przekazie wiary także wobec już ochrzczonych dorosłych – w ich wypadku może to być wychowanie w wierze, jeśli są to wierni uczestniczący w życiu Kościoła²⁹. Może to być także funkcja typowo misyjna (czyli znów przekaz wiary) wśród chrześcijan – katolików tylko z nazwy³⁰. Właśnie dorosłych ochrzczonych, których związek z Chrystusem i Kościołem znacznie się osłabił albo nigdy nie był zbyt żywotny, dotyczyć ma tzw. nowa ewangelizacja. Nowa ewangelizacja, która chce obudzić i ożywić wiarę współczesnych chrześcijan, nie może więc nie uwzględnić liturgii.

²⁶ Wywiad z patriarchą moskiewskim Aleksym II, „Ogoniok” 37 (1997).

²⁷ P. Nowakowski, *Liturgia narzędziem ewangelizacji...*, dz. cyt., s. 108–109.

²⁸ Wspomnieć tu można o chrześcijanach pierwszych wieków, którzy z narażeniem życia uczestniczyli w zgromadzeniu niedzielnym (męczennicy z Abiteny, 215 rok), ale także o wierzących katolikach i greko-katolikach, którzy na terenach byłego Związku Radzieckiego w latach komunizmu, nie bacząc na trudności i szykany, brali udział w sprawowanych potajemnie w domach prywatnych mszach świętych.

²⁹ J. López Martín, *In spirito e merita ...*, dz. cyt., s. 407.

³⁰ C. Vaggagini, *Il senso teologico...*, dz. cyt., s. 771.

Liturgia i katecheza

Warto ukazać na początku wzajemny związek katechezy i liturgii, który w obliczu wyzwań ze strony nowej ewangelizacji wymaga przemyślenia i odnowienia³¹. Liturgia i katecheza przeszły po Soborze Watykańskim II swoje *aggiornamento*. W wypadku katechezy było to łatwiejsze. W dziele odnowy liturgii, będącej oficjalnym wyrazem wiary Kościoła, podjęto wielki wysiłek i ryzyko wprowadzenia języków narodowych, uwspółcześnienia jej języka, a także uproszczenia jej obrzędów. Proces odnowy liturgii trwa aż do dziś i polega na jej ciągłym ożywianiu, inkulturacji, zbliżaniu do pobożności ludu, aby stała się prawdziwym łącznikiem między wiarą i życiem.

Niezbędne jest włączanie takiej liturgii do katechezy, która może posłużyć się znakami, słowami i gestami celebracji, by przybliżyć katechizowanych do wydarzenia zbawczego. Nikt dziś nie wątpi, że katecheza prowadzi do liturgii i ostatecznie realizuje się w liturgii. Katecheza wyjaśnia bowiem misterium zbawcze, a liturgia je celebkuje i aktualizuje w życiu wierzących³².

Bardzo ważną częścią katechizacji jest przygotowanie i wprowadzenie uczniów w życie sakramentalne i nie chodzi tutaj o teoretyczne wyjaśnienie znaków i symboli, ale o stopniową inicjację kandydatów do przyjęcia sakramentów poprzez ich świadomą i żywą celebrację. Można nazwać tę funkcję katechezy swoistą inicjacją do życia liturgicznego. Ta inicjacja nie może ograniczyć się jedynie do przygotowania dzieci do pierwszej komunii i młodzieży do bierzmowania. Sakramenty te nie mogą stać się jakimiś etapem końcowym katechizacji. Liturgia i wspomniane sakramenty są wprawdzie szczytem, ale także źródłem życia chrześcijańskiego (KL 10)³³. Prawdziwa formacja wiary nie jest kompletna, jeśli nie staje się mistagogią, w której przyjęte sakramenty są punktem wyjścia dla dalszego zgłębiania misterium, jak to pokazaliśmy już wyżej.

³¹ J. López Martín, *In spirito e merita ...*, dz. cyt., 408–412.

³² Dekret soborowy o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* określa jako cel katechezy ożywienie wśród ludzi wiary, uczynienie jej świadomej i owocnej. Nauczanie to winno opierać się na „Piśmie Świętym, Tradycji, liturgii oraz na Magisterium i życiu Kościoła”. Por. Dekret *Christus Dominus*, 14, [w:] Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 1967.

³³ J. López Martín, *In spirito e merita ...*, dz. cyt., 410.

Droga, na której formuje się wiara chrześcijanina, obejmuje równocześnie katechezę słowa, celebrację misterium i świadectwo życia. Słowo osiąga jednak swoją najwyższą skuteczność w liturgii, gdzie słowo staje się sakramentem i gdzie słowo i sakrament karmią wiarę. To wszystko dokonuje się w zgromadzeniu liturgicznym – we wspólnocie, która jest znakiem i wyrazem Kościoła nie tylko jako wspólnoty wiary i misji, ale także wspólnoty kultu.

Katecheza i liturgia są w tak podobny sposób związane z procesem przekazu i wzrostu wiary, że mogą wydawać się zamknięte każda w sobie. Tymczasem katecheza jest częścią procesu, który prowadzi i kończy się w liturgii, a liturgia, oprócz swego wymiaru katechetycznego, jest przede wszystkim wypełnieniem i obecnością misterium zbawienia, głoszonego na katechezie³⁴. Doświadczenie wielu duszpasterzy potwierdza szczególną rolę liturgii i jej wyższość nad katechezą. Jezuita P. Hofinger na kongresie liturgicznym w Lugano, odwołując się do swojego doświadczenia misyjnego, wyzna: „W formowaniu ludu Bożego, w tworzeniu prawdziwego chrześcijaństwa – dobry i inteligentny udział w liturgii jest skuteczniejszy od jakiegokolwiek katechizacji”³⁵.

Liturgia prowadzi do dojrzałości w wierze

Zobaczmy teraz, w jaki sposób liturgia dokonuje dalszej formacji wiary i wychowuje chrześcijan w wierze. Już przez św. Piusa X liturgia została uznana za „pierwsze i niezastąpione źródło ducha chrześcijańskiego”³⁶. Liturgia wpływa w decydującej mierze na ukształtowanie się życia chrześcijańskiego wiernych, z czego dobrze zdawali sobie sprawę ojcowie Soboru Watykańskiego II:

Jakkolwiek święta liturgia jest przede wszystkim oddawaniem czci Bożemu Majestatowi, zawiera jednak bogatą treść dla pouczenia wier-

³⁴ Tamże, s. 411.

³⁵ P. Hofinger, *Necessità e speranze per la diffusione della fede nelle terre di missione*, [w:] *Partecipazione attiva alla liturgia. Atti del III congresso liturgico*, Lugano 1953, s. 117–118.

³⁶ Pius X, *Motu proprio Tra le sollecitudini*, [w:] A. Bugnini, *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia (1903–1953)*, Roma 1953, s. 12.

nych [...]. Znaki widzialne, których używa święta liturgia dla oznaczenia niewidzialnych spraw Bożych, zostały wybrane przez Chrystusa lub przez Kościół. Dlatego nie tylko podczas czytania tego, *co zostało napisane dla naszego pouczenia* (Rz 15, 4), lecz także gdy Kościół modli się, śpiewa lub działa, wiara uczestników wzrasta, a dusze wznoszą się ku Bogu, aby Mu oddać duchowy hołd i otrzymać obfitszą łaskę (KL 33).

Ważne jest właściwe zrozumienie roli liturgii w zakresie wiary. Należy w tym miejscu podkreślić, że bezpośrednim celem liturgii nie jest *nauczanie wiary*, chociaż zawiera ona w sobie wielki potencjał dydaktyczny. Celebracje liturgiczne nie mogą być traktowane jak lekcje religii czy katechezy, ani też liturgia w całości nie jest wykładem prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Zasadniczym celem liturgii jest kultyczna aktualizacja planu zbawienia zrealizowanego w Chrystusie – misterium, które jest celebrowane i uobecnianie przez system widzialnych i skutecznych znaków. Nie mając celu dydaktycznego, liturgia nie stara się oświecać rozumu ani tłumaczyć prawd wiary. Liturgia używa raczej innych środków – intuicji, poezji, uczuć, wszelkich rodzajów sztuki, stara się wytworzyć atmosferę spotkania uczestników z misterium, które celebruje³⁷. Wybitny i wszechstronny teolog rosyjski Paweł Floreński opisywał liturgię w cerkwi jako *syntezę sztuk*, które współtworzą liturgiczny dramat³⁸:

W świątyni wszystko spleta się ze wszystkim. Przywołajmy plastyczność i rytmiczność ruchów służby ołtarza, grę mieniących się w załomach drogocennych tkanin, aromat kadzidła, niezwykle, ogniowe wzbudzenie atmosfery jonizowanej płomykami tysięcy świec. Przypomnijmy też, że synteza liturgiczna nie ogranicza się do sztuk plastycznych, ale ogarnia także sztukę wokalną i wszelkich typów poezję, sama zaś w terminologii estetycznej, jest muzycznym dramatem. Wszystko tutaj podporządkowane jest jednemu celowi – *katharsis* tego dramatu³⁹.

Liturgia umacnia wiarę wspólnoty kościelnej, ale czyni to, wychodząc od rzeczywistości misterium, które jest w bezpośredniej relacji

³⁷ J. López Martín, *In spirito e merita...*, dz. cyt., s. 413–414.

³⁸ Zob. więcej: P. Floreński, *Liturgia jako synteza sztuk*, „Znak” 337 (1982), s. 1511–1521.

³⁹ Tamże, s. 1519.

z wiarą. Liturgia jest więc także bardzo skutecznym środkiem wychowania wspólnoty w wierze. Tę prawdę jasno wyraził papież Pius XI podczas spotkania z wybitnym liturgistą belgijskim ojcem B. Capelle w słowach: „Liturgia jest najważniejszym organem zwykłego magisterium Kościoła [...]. Nie są to *didaskalia* (pouczenia) jakiegoś pojedynczego człowieka, ale *didaskalia* Kościoła”⁴⁰.

By wypełnić tę funkcję pouczającą i wychowującą w wierze, liturgia, oprócz swojego symbolicznego języka (prowadzącego do kontaktu z misterium), ma także szereg swoich własnych środków dydaktycznych, do których możemy zaliczyć: liturgię słowa, homilię, lekcjonarze mszalne, rytuały sakramentów ubogacone czytaniem biblijnymi, liturgię godzin, komentarze celebransów, teksty eucharystyczne⁴¹.

Walor misyjny liturgii

Posiadając tak skuteczne środki zachowywania i pielęgnowania wiary (naturalne i nadprzyrodzone), liturgia ma także w naszym Kościele zachodnim pośredni walor misyjny – ewangelizacyjny. Według C. Vaggaginiego nie może być jednak uważana za narzędzie zdobywania nowych wiernych, ale jako cel i miejsce („port”), do którego mają być skierowani nowo nawróceni⁴². Vaggagini nawiązuje tutaj do nr. 9 Konstytucji o liturgii:

Zanim ludzie mogą zbliżyć się do liturgii, muszą być wezwani do wiary i nawrócenia [...]. Dlatego Kościół niewierzącym głosi orędzie zbawienia, aby wszyscy ludzie poznali jedyne, prawdziwego Boga i Jego wysłannika Jezusa Chrystusa (KL 9).

Duszpasterstwo misyjne jako swoje główne narzędzia posiada przepowiadanie i katechezę, dzieła miłosierdzia, akcje katolicką, osobiste kontakty itp. Liturgii nie można zredukować do bezpośredniego narzędzia duszpasterskiego. Jej walor misyjny i ewangelizacyjny bę-

⁴⁰ A. Bugnini, *Documenta ad instaurationem liturgicam spectantia (1903–1953)*, Roma 1953, s. 70–71.

⁴¹ J. López Martín, *In spirito e merita...*, dz. cyt., 416–417.

⁴² C. Vaggagini, *Il senso teologico...*, dz. cyt., s. 772.

dzie polegał na umacnianiu wspólnoty misjonarzy i nawróconych⁴³. We wspólnocie żyjącej pełnią życia chrześcijańskiego, które wyraża się najlepiej w liturgii, będzie się rozwijał zapał misyjny. Liturgia będzie uzdalniać i prowadzić jej aktywnych i świadomych uczestników do dawania świadectwa przed światem. W ten sposób liturgia, zajmując szczególne miejsce w samym procesie ewangelizacji, przygotowuje, tworzy i formuje ewangelizatorów – nowych ludzi podejmujących dzieło nowej ewangelizacji.

Ewangelizacja dla liturgii

W świetle tego, co powiedzieliśmy o szczególnym miejscu liturgii w ewangelizacji, można postawić tezę, że to nie liturgia jest dla ewangelizacji, ale ewangelizacja dla liturgii. Co w takim razie ewangelizacja mogłaby zrobić dobrego dla liturgii? Jeśli mówimy o nowej ewangelizacji chrześcijan „tylko z imienia”, to możemy też mówić o ewangelizacji liturgii, w której oni uczestniczą. Taka ewangelizacja oznaczałaby polepszenie jakości ich udziału w liturgii (uczynienie go bardziej duchowym, świadomym, pełnym) i odnowienie samej liturgii, a raczej pełniejsze wprowadzenie w życie, wykorzystanie jej odnowy zaproponowanej już 60 lat temu przez Sobór Watykański II. Tę działalność duszpasterską i ewangelizacyjną w obszarze liturgii C. Vaggagini określa jako doprowadzenie („wniesienie”) ludu do liturgii i zbliżenie („zanieśenie”) liturgii do ludu⁴⁴.

Doprowadzenie ludu do liturgii. Chodzi tutaj o podjęcie różnych działań, aby udział wiernych w liturgii stał się bardziej aktywny, duchowy, świadomy i pełny. Jest to zadanie w pierwszym rzędzie duszpasterzy – duchownych, ale także nauczycieli religii i katechetów, wychowawców chrześcijańskich, począwszy od samych rodziców. Liturgia bowiem, chociaż dzięki reformie sprawowana w językach narodowych i uproszczona, zawiera zawsze treści, których wierni bez pomocy z zewnątrz nie są w stanie przyswoić. Dlatego uczestnicy liturgii będą zawsze potrzebowali fachowego wyjaśnienia teologicznego znaczenia zgromadzenia liturgicznego i pojedynczych

⁴³ Tamże, s. 773–774.

⁴⁴ Tamże, s. 796–798.

obzędów. Słowo Boże, które znacznie ubogaciło odnowioną liturgię, również potrzebuje właściwej interpretacji i wyrazu ze strony kompetentnych i uprawnionych przez Kościół głosicieli. Inaczej pozostanie niezrozumiałe dla słuchaczy i dalekie od ich codziennego życia⁴⁵. Liturgia, silnie zakorzeniona w tradycji i zachowująca wiele swoich form z przeszłości, wymaga tłumaczenia tych form i wprowadzenia w nie nowych pokoleń. Odnowienie udziału wiernych w liturgii będzie polegało też na uświadomieniu im wartości misteryjnej liturgii i ciągle nowym wdrażaniu ich w zbawcze misterium kultu.

Zbliżenie liturgii do ludu. Dzięki reformie liturgicznej każdy celebrans ma dziś wiele możliwości, aby dokonywać niezbędnych adaptacji sprawowanej liturgii dla dobra jej uczestników. Może wybierać spośród wielu różnych form celebracji – dotyczy to przede wszystkim mszy świętej. Do tego potrzebna jest odpowiednia wiedza i solidna formacja liturgiczna samych duszpasterzy, aby uniknąć na tym polu różnych nadużyć. W tym dziele mogą dopomagać świeccy, zaangażowani w życie parafialne, w dzieło ewangelizacji. Od nich w dużej mierze zależy ożywienie zgromadzenia liturgicznego w parafiach i mniejszych wspólnotach.

Zbliżenie współczesnej liturgii do ludzi zakłada także kontynuację jej reformy. Może się ona dokonywać oddolnie, z inicjatywy duchowieństwa i wiernych, pod przewodnictwem miejscowego biskupa, który będąc odpowiedzialny za liturgię w swojej diecezji, może kierować pewne postulaty, propozycje i prośby do Kongregacji Obrzędów.

Podsumowanie

Bez uwzględnienia liturgii nie można w ogóle mówić o nowej ewangelizacji w Kościele katolickim, który liturgią żyje od swoich początków, który w liturgii ujawnia w pełni swoją istotę, dla którego liturgia jest miejscem dynamicznej obecności i kontynuacją zbawczego działania samego Chrystusa. Dla członków Kościoła liturgia jest miejscem wtajemniczenia w misterium i stałego doświadczenia nowości wiary.

⁴⁵ Zob. P. Grelot, *La parole de Dieu s'adresse-t-elle à l'homme d'aujourd'hui?*, „La Maison-Dieu” 80 (1965), s. 151–200.

Zrozumienie liturgii jako misterium zbawienia pozwala nam dostrzec nie tylko jej ważne znaczenie duszpasterskie, ale jej centralną i źródłową pozycję w całym kompleksie różnych działań duszpasterskich, w tym nowej ewangelizacji. Liturgia jest nie tylko szczególnym środkiem duszpasterstwa i apostołatu (należy go właściwie rozumieć i odpowiednio stosować), ale bardziej celem, do którego one zmierzają, i źródłem, z którego wypływają wszelkie, różnorodne formy duszpasterstwa, pragnące tworzyć i rozszerzać wspólnotę nowych ludzi żyjących w Chrystusie, która swój najwyższy wyraz znajduje właśnie w zgromadzeniu liturgicznym.